

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

СУР'ЯК МИКОЛА ВОЛОДИМИРОВИЧ

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ МАЛОЇ ПРОЗИ
АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО

Спеціальність 10.01.01 - українська література

Автореферат
дисертації на здобуття
наукового ступеня кандидата
філологічних наук

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрах історії української літератури Київського державного університету імені Тараса Шевченка та теорії і історії української літератури Волинського університету

Науковий керівник - академік АН ВШ України, доктор філологічних наук, професор
Дубина Микола Іванович

Офіційні опоненти - академік АН ВШ України, доктор філологічних наук, професор
Качкан Володимир Атаназійович
- кандидат філологічних наук, доцент
Копончук Михайло Миколайович

Провідна організація - Прикарпатський державний університет

Захист відбудеться "27" січня 1997 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.01.27 по захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Київському державному університеті імені Тараса Шевченка (252030, Київ-30, бульвар Тараса Шевченка, 14)

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського державного університету імені Тараса Шевченка

Автореферат розіслано "25" грудня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради

Л. Грицик

д.ф.н., професор Грицик Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

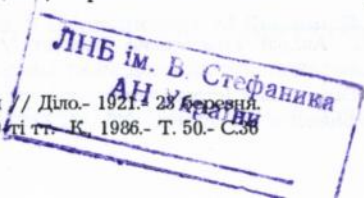
Творчість Андрія Чайковського (1857-1935), відомого українського письменника і активного громадського діяча, борця за незалежність України, “у нас ще не оцінена в достатній мірі. Його оцінка в майбутньому, і з плином часу його цитуватимуть все більше і більше. Цей митець переживе багатьох, навіть більш талановитих прозаїків...”¹

У наш час конче потрібна національна книга, яка б відтворила історичну атмосферу і колективну енергію народу, що прокидається від сну національного безпам'ятства і страху, особливо виразно підтверджується доречність цих слів О.Барвінського. Твори А.Чайковського все частіше з'являються на полицях книгарень, вони все владніше продовжують оволодівати розумом і серцем широкого читача. В кращих з них письменник виявив “талант обсервацій”², сказав правду про гірку долю своїх земляків в умовах австро-угорської, а згодом польської окупації.

Освоєння величезного архівного, історичного, фольклорного, епістолярного матеріалів, вивчення друкованих джерел з питань історії доби козаччини, консультації з видатними істориками, зокрема з М.Грушевським, дало можливість А.Чайковському створити ряд полотен, що й нині вражають читача своєю правдою, масштабами охоплення тих героїчних подій, глибоким проникненням у тогочасну епоху, духовний світ людей різних соціальних груп. Це передусім романи “Сагайдачний”, “Олексій Корнієнко”, “Полковник Михайло Кричевський”, а далі ряд менших творів за обсягом, та не менш важливих за змістом, яскравістю й виразністю образів оповідань, образків та новел - “Побратими”,

¹ Барвінський О. З нашої життя // Діло.- 1921.- 25 березня.

² Франко І Зібрання творів: У 50 тт. К. 1986.- Т. 50.- С.38

“На уходах”, “За сестрою”, “Богданко”, “Козацька помста”, “Віддячився” та ін.

Більше чотирьох десятків років продовжувалась активна творча діяльність А.Чайковського і починаючи з 1860 р., з появою в пресі перших нарисів, фейлетонів і оповідань (“Спомин з-перед десяти літ”, “Образ гонору”, “Олюнька”) майже кожен твір з гарячою зацікавленістю сприймався в народі¹. І що головне: романи та повісті, і пристрасна публіцистика, і більшість творів малої форми із збірників “Оповідання з козацької старшини”, “Оповідання”, “Олюнька”, “За сестрою”, “Воєнні оповідання”, “З країни сліз і горя”, “За чужі гріхи” та ін. робить глибокий ідейно-естетичний вплив на сучасників, на духовний розвиток читачів, лишили вони помітний слід у всій українській літературі².

Його мала проза, яка глибоко й багатогранно відтворила епоху, поряд з ідейно-естетичними досягненнями таких майстрів українського епосу, як В.Стефаник, М.Коцюбинський, М.Черемшина, Ольга Кобилянська та ін., відчутно відбилось на пошуках молодших українських митців.

Послідовники А.Чайковського вчилися (та й вчать) на творчому досвіді письменника художньої майстерності, досконалості і витонченості слова, громадській пристрасі, непримиренності, вмінню відчувати назрілі потреби народу, підпорядковувати діяльність митця вираженням загальнолюдських цінностей.

Актуальність теми обумовлена тією величезною роллю, яку зіграла творчість А.Чайковського, зокрема його мала проза, у вихованні національної самосвідомості українців, її місцем та значенням у літературному процесі кінця ХІХ - першій третині

¹ Мельник Б. Андрій Чайковський. Спогади // Червоний прапор. - 1958. - 15 жовтня.

² Олександр Барвінський. Історія української літератури. II часть. Третя (народна) доба письменства. - У Львові, 1921. - С. 376.

XX ст., а також багатством тих художніх цінностей, різноманітністю тем та проблем, неповторних барв, оригінальних образів, що їх вніс митець в скарбницю українського поетичного слова.

Джерелом та матеріалом дисертації стали наукові, публіцистичні, мемуарні, епістолярні та художні тексти (друковані й рукописні) А.Чайковського. З метою зіставлення залучаються твори І.Франка, О.Маковея, В.Стефаника, Л.Мартовича, М.Черемшини, Т.Бордуляка, Б.Лепкого, М.Яцківа, М.Коцюбинського, Д.Яворницького та ін.

У дисертації використані матеріали Центрального державного історичного архіву (далі ЦДА) України у Львові, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва (далі ЦДАЛМ) України, Львівського облдержархіву. До аналізу залучено архівні й рукописні фонди Центральної наукової бібліотеки ім. В.Вернадського НАН України, Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, домашній архів сина письменника, а також українська й галицька періодика кінця XIX та 20-30-х рр. XX ст., опубліковані та рукописні матеріали про А.Чайковського.

Історія вивчення теми. Становлення і тенденції розвитку, тематика й проблематика, видова й жанрова специфіка, прийоми творення характерів і образів героїв, сюжетно-композиційні, мовні й стилістичні особливості малої прози, проблема традицій і новаторства, поетика творів А.Чайковського, власне, неординарність його особи, тобто ті особливості його духу, які належать тільки йому одному, в національній літературній науці досі спеціально не досліджувались. В двох-трьох біографічних довідках, перед- і післямовах, журнальних та газетних статтях, що належать перу О.Маковея, Д.Николишина, Ю.Мельничука, М.Дубини, В.Яременка, Р.Кирчіва, О.Нахлік, І.Продана та ін. дана загальна характеристика творчої біографії письменника чи приділено пильнішу увагу

переважно його великій прозі. Проблема ж видової й жанрової, ідейно-тематичної специфіки й майстерності малої прози, її типологічної схожості з близькими за способом відображення дійсності творами інших авторів, власне, проблема поетики в цих працях не ставилась, як і не вияснявся літературно-естетичний доробок митця загалом. Цим і визначається мета цього дослідження.

Мета роботи. Осмислити й дослідити поетику малої прози А.Чайковського в типологічних зв'язках із творами І.Франка, В.Стефаніка, О.Маковея, Марка Черемшини, Т.Бордуляка, М.Коцюбинського, В.Кащенка, Ольги Кобилянської, Д.Яворницького, Б.Лепкого та інших письменників кінця ХІХ - першої третини ХХ ст. Для її досягнення в дисертації зроблена спроба розв'язати такі завдання:

- систематизувати розпорошені в численних публікаціях, на сторінках нині раритетних періодичних видань, наукових бібліотеках, архівах матеріали та художні твори А.Чайковського;

- визначити джерела творчості письменника;

- осмислити видову різноманітність, жанрово-стильову самобутність і змістовну глибину малої прози, розглядуваної в контексті всієї прози письменника;

- простежити еволюцію змісту і структури творів малої прози А.Чайковського і їх наближення до творів тих письменників, які розпочали творчу діяльність на поч. ХХ ст.;

- проаналізувати художні прийоми митця в розробці сюжетів та композиції малої прози;

- показати багатство художніх засобів творення характерів у пошуку обставин і доборі деталей;

- визначити актуальність малої прози А.Чайковського, роль традицій і значення його художнього новаторства для розвитку української національної прози.

Вивчення майстерності малої прози А.Чайковського не є в дисертації самоцільлю. В своїх судженнях автор виходив з найбільш поширеного в останні роки уявлення про неї як про “комплекс художественных средств, при помощи которых писатель создает целостную художественную форму, раскрывающую содержание его творчества. Дело не только в описании приемов, а в определении их цели, их конкретного художественного смысла и значения”¹.

Теоретично-методологічну основу дослідження складають праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених з методології літературознавства й загальних проблем естетики, психології, історії й теорії літератури; документи, пов'язані з діяльністю західноукраїнських письменників.

Певним орієнтиром для дисертанта були літературознавчі студії І.Франка, М.Грушевського, О.Маковея, М.Возняка, С.Єфремова, Д.Чижевського, О.Білецького, Л.Білецького, М.Зерова, Д.Донцова, а також праці сучасних літературознавців - Л.Новиченка, М.Дубини, М.Жульїнського, В.Дончика, П.Кононенка, П.Хропка, І.Семенчука, В.Яременка А.Погрібного, І.Денисюка та ін.

При оцінці літературних явищ і персоналій дисертант керувався принципом історизму, який зобов'язує досліджувати явище на різних етапах його розвитку, розкривати зв'язок традицій і новаторства, а також розглядати його в зв'язку з іншими явищами. В роботі використано також історико-генетичний та зіставно-типологічний методи дослідження, які забезпечують конкретно-історичний аналіз художніх творів при співвіднесенні індивідуального стилю письменника із загальним розвитком літературного процесу.

В роботі теоретичний аспект тісно пов'язаний з історико-літературним та літературно-критичним.

¹ Тимофеев Л.И. Советская литература. Метод. СТИЛЬ. Поэтика.- М., 1964.- С. 349-350.

Наукова новизна роботи полягає, з одного (кількісного) боку, в тому, що в ній вперше зроблена спроба з сучасних позицій всебічно й на значному джерельному матеріалі дослідити своєрідний художній світ малої прози А.Чайковського; зокрема тематику й проблематику, структуру творів, майстерність у творенні характерів, обставин, доборі деталей; розкрити арсенал прийомів художньої типізації, портрет, авторську характеристику персонажів, еволюцію образів, майстерність психологічного аналізу, мовну індивідуалізацію, пейзаж, зв'язок творів з усною народною творчістю тощо. З другого боку, наукова новизна дисертації визначається її якісною основою: майже всі твори малої форми А.Чайковського вперше розглядаються в літературознавчому плані, власне, вперше прочитуються; тлумачення ряду з них, а відтак і оцінки переосмислюються.

Новим у дисертації є й те, що поетика малої прози А.Чайковського досліджується в тісних зв'язках із творчістю його попередників та сучасників. Певне місце відведено й вивченню проблем традицій та новаторства в поезитці А.Чайковського, оскільки без цього неможливо осмислити самотність митця. В дисертації використано цілий ряд раритетних матеріалів, архівні документи, твори, які вперше вводяться в науковий ужиток.

Основні положення, які виносяться на захист:

- мала проза А.Чайковського - самотнє, цілне й оригінальне явище в українській літературі кінця XIX - першій третині XX ст.;

- А.Чайковський продовжував і розвивав досвід попередників, зокрема І.Франка, І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, а водночас творив в когорті таких митців як В.Стефаник, Л.Мартович, М.Черемшина, Ольга Кобилянська, М.Коцюбинський та ін.;

- мала проза письменника різноманітна за тематикою й проблематикою, почерпнутою переважно з тогочасної дійсності,

героїчної козацької історії. Вона вирізняється еволюцією жанрових та видових особливостей, своєрідними сюжетно-композиційними та стильовими прийомами, природою літературних характерів;

- органічно поєдналися в ній особливості романтичного та реалістичного письма, ліричне й епічне розкриття тем, достовірність, а інколи й умовність в художньому моделюванні певних картин та подій;

- вдало використано в творах малої форми національну етнологію, усну народну творчість;

- в малій прозі А.Чайковський створив власний художній світ, колоритну мовну систему з притаманним їй багатим лексичним складом та фразеологією, засобами словотвору; синтаксичним ладом, ритмікою, інтонацією;

- творами на історичну тематику він зримо допомагав побачити і відчути історію свого краю такою, якою була вона насправді, будив свідомість людей, у тих складних умовах відроджував почуття їх національної гордості, національну пам'ять. Вони й нині допомагають нам досягнути сучасні обрії незалежної України.

Все сказане вище підтверджує актуальність літературного набутку Андрія Чайковського взагалі і малої прози зокрема.

Практичне значення дослідження. Наукові результати дисертації важливі для майбутніх студій майстерності всієї прози А.Чайковського в контексті української літератури кінця XIX - поч. XX ст.

Матеріали дисертації можуть бути використані у вузівських лекційних курсах, при написанні підручників, навчальних посібників з історії української літератури, в подальшій науковій розробці теоретичних та історико-літературних проблем, що торкаються західноукраїнського літературного процесу кінця XIX - поч. XX ст.

Апробація роботи. Окремі розділи і вся дисертація обговорювалася на засіданні кафедри історії української літератури Київського державного університету імені Тараса Шевченка та на кафедрі теорії і історії української літератури Волинського державного університету імені Лесі Українки. Основні положення апробовані на наукових конференціях Волинського та Київського університетів (1993, 1994, 1995 рр.), лекціях на курсах підвищення кваліфікації вчителів при Волинському ОШК.

З теми дисертації опубліковано 4 праці, серед них 3 статті та брошура (2 друк. арк.).

Структура дисертації визначена обсягом і змістом тематично окресленого кола проблем. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “**Вступі**” обґрунтовується актуальність теми обраного дослідження, розкривається ступінь вивченості майстерності малої прози А.Чайковського, характеризуються методологічні й теоретичні принципи, формулюється мета й основні завдання дослідження, аргументується наукова новизна, теоретична й практична цінність отриманих результатів.

Перший розділ - “**Теми, проблеми, види та жанри малої прози А.Чайковського**” - присвячений вивченню джерел, змісту і пафосу малої прози письменника, переважна більшість творів якої прочитується вперше, розгляду їх видової та жанрової специфіки.

В роботі підкреслюється думка про те, що звернення А.Чайковського до малої прози, як до найбільш гнучкого оперативного епічного виду, було обумовлено тогочасними суспільно-політичними обставинами, намаганням якнайбільше прислужитись

простому люду: “аби мужиків боронити перед кривдою, а ще душу мужицьку розкрити в цілій її красі й неповторності”.

Мала проза А.Чайковського характеризується складною видово-жанровою й стильовою еволюцією, своєрідність якої визначена природою творчого обдарування письменника, динамікою його ідейно-світоглядних поглядів, характером освоюваного матеріалу та специфікою творчих завдань. Вона багата тематикою, в суворо реалістичному ключі створено абсолютну більшість його творів: письменник писав тільки про те, що знав досконало, в основу сюжетів клав переважно дійсні факти, а прототипів своїх героїв нерідко знав особисто та й персонажі діють не у виключних, а у звичайних, типових умовах, бо вважав, що лише правдою написаного переконає читача. Тому й називав свої твори “правдивими образками життя”.

Темі драми народного життя Прикарпаття, зумовленої важкими соціально-побутовими обставинами, тим австро-угорським і польським устроєм, який прирікав українців на злиденне животіння, прагнув “уюсо Гуцулію на старців перевести” (М.Черемшина), присвячена більшість творів А.Чайковського із книг “В чужому гнізді”, “Власними силами”, “З країни сліз і горя”, “З ласки родини”, “Олюнька” та ін. В цьому А.Чайковський близький до творів В.Стефаніка, М.Черемшини, Т.Бордуляка, Ольги Кобилянської та ін. Вирізняється він хіба тим, що відтворив нові типи т.з. “ходачкової шляхти” і в “Олюнці”, “В чужім гнізді”, “Образі гонору”, “Курателі”, “Малолітньому” та інших творах, з життям і психологією якої ознайомився ще в дитячих роках.

Слідом за В.Стефаніком А.Чайковський тоді заявляв, чому в його творах бренть печаль і чуються сумні мотиви. Тому, що “пустив (він) свою душу в душу народу, і там... почорнів з розпуки...”. Близько до серця брав письменник селянську біду, яка, окрім

соціальних причин, породжувалась ще й темнотою, суцільною неписьменністю, а часом дріб'язковістю та нерозсудливістю (“Не піддавайся біді”, “Не було виходу”).

Реалізуючи свій намір створити широку картину життя галицького суспільства, письменник ряд творів (“Жовнір”, “Рекрут”, “Убили”, “Коли раз серце кров'ю обкипить”, “Із ступеня на ступень”) присвятив темі рекрутства та трагедії під час першої світової війни, коли галицька земля стала ареною кривавих боїв, що точилися між двома таборами хижаків. Палали міста і села, гинуло мирне населення, розорювались нехитрі селянські господарства, натовпи біженців блукали, шукаючи притулку.

Багатий матеріал і значну кількість сюжетів давала А.Чайковському адвокатська практика. Є в нього чимало творів-репортажів із “судової зали”. Це і: “Краще смерть, як неволя”, “Хто винен?”, “Жаль ваги не має”, “Обережно з вогнем”, “За віхоть сіна” та ін. І в цих творах переважають сумні ноти. Проте на противагу іншим творам галицьких письменників немає в них розпачливих звуків: вірив-бо автор і в силу трудового люду, і в благодать його душі.

Характерним для нього було оптимістично-піднесене, емоційно-загострене сприйняття життя, яке б на зламі двох століть відповідало революційному передгроззю, принципам нового мистецтва, а в 20-30-і рр. ХХ ст. вимагало ще й відображення насамперед героїчної національної історії. Тому найбільше уваги А.Чайковський у цей період приділив творам історичної тематики¹, намагався, як сам заявляв, виконати те, що свого часу ставив Шевченко перед Квіткою (Основ'яненком. - М.С.) - “заспівати про Січ, про могили, коли яку насипали, кого положили, про старину,

¹ Ряд творів цієї тематики, зокрема “Сагайдачний”, “Олексій Корнієнко”, “Віддячився”, “Богданко”, “Козацька помста” та ін. були заборонені до видання на “терені Речі Посполитої Польської”.

оте диво, що було, минуло “ . Разом узяті кілька десятків творів малої прози (“За сестрою”, “Віддячився”, “Козацька помста”, “З татарської неволі”, “На уходах”, “Сонце заходить”, “Богданко”, “Перед зривом” та ін.) без перебільшення складають художній літопис Запорозької Січі, історію національно-визвольної боротьби українського народу XVI - XVIII ст.

А. Чайковський випробував свої сили в різних видах та жанрах літератури. Переважний розвиток отримало у нього оповідання. Різноманітні в проблемно-тематичному відношенні, вони неоднорідні і в плані художньому. Найчастіше створювалися вони як “видові експерименти” (на межі нарису, портрету, оповідки, замальовки), в яких поєднувалися різноманітні структурно-стильові елементи (літературна оповідь, сказ, умовно-алегоричні й реалістичні прийоми письма), використанням яких письменник намагався перебороти традиційні художні форми, знайти нові, власні, більш дохідливі, місткі. Такий видово-стильовий симбіоз вирізняє майже всі твори письменника.

Свою творчу діяльність він розпочав із художніх нарисів, які звично називати фізіологічними. Ймовірно, принципи натуральної школи були йому близькі, бо відкривали шлях до таких ділянок життя, які до того ніхто з його побратимів не порушував. Це був шлях своєрідної демократизації тем, проблематики.

Поетика його нарису з книги “Спомини з-перед десяти літ”, активно увійшла у структуру оповідання, а згодом і новели, урізноманітила форми його малої прози, що в свою чергу вело до утвердження “вільної” оповіді, яка орієнтувалася на зближення сюжету з дійсними подіями і станом життя. Нарис став тоді для письменника тією видовою формою, яка найбільше відповідала характеру його тогочасних задумів: ознайомлюючи читача з кривавими подіями, злочинами австрійської вояччини, він разом

з тим давав їм належну соціально-політичну оцінку. Це чітко виражене співвідношення виду, мотивів та пафосу і визначає своєрідність нарисів А.Чайковського, особливості його поетики, як нарисів фізіологічного. Беручи за основу такого твору достовірні факти, письменник, як правило, підводив читача до широких соціальних узагальнень. Поряд з нарисами-портретами турецьких святих, боснійських повстанців і короткими замальовками бойових сутичок (“На перевалі”, “В горах”) знайдемо в збірці і панорамні (“Не забути”), і подорожні нариси, нариси в формі щоденників (“Христос воскрес”), нариси-роздуми, а також нариси, що за видовими ознаками межують з оповіданням (“Standrecht”), і, нарешті, нариси-фейлетони, в яких образний шлях вираження авторської свідомості, характерний для художньої літератури, тісно поєднується з відвертою апеляцією до читача, з чітко висловленим авторським ставленням до змальованого (“На березі Дріни”).

Щоправда, не все в нарисах вдалося письменнику. Відчувається деяка недопрацьованість сюжетів, надмір ілюстративності. Та попри все це А.Чайковський уже в першій книзі показав себе “оригінальним оповідачем”, який “зумів перенести на папір величезний досвід і зрілі думки” (О.Маковей). Логічно вони звернули на себе увагу читачів. Ними зацікавився і “перший галицький нарисовець” (О.Дей). І.Франко, який під час зустрічі з автором заохочував його до подальшої літературної праці в “Автобіографії” про ту зустріч з Каменярем А.Чайковський згадував: “...Франко був для мене авторитет, - я став писати далі...”

Малу прозу А.Чайковського, про що йшлося вище, складають переважно оповідання та його модифікації - новели, замальовки, образки, шкідці, поезії в прозі, а також нариси (до речі, вдавався до них письменник впродовж усієї творчої діяльності).

Для малих епічних форм А.Чайковського характерні переважно невеликий обсяг, лаконізм оповіді, обмежене коло подій і дійових осіб, фабульна завершеність та ін. Проте, наслідуючи й розвиваючи традиції попередників, письменник поллюбляв і складніші (об'ємніші) оповідальні форми (як-от "Олюнька", "Малолітній", "Своїми силами", "За сестрою", "Віддячився" та ін.), які освоювали дійсність, сказати б, "епопейно", створювали щораз цілісну концепцію тогочасного буття. Змальовуючи нічим зовні непримітні події, повсякденні вчинки, буденні розмови дійових осіб, автор виявляє в них почуття й думки, важливі не тільки для самих героїв, а більше - для долі багатьох людей, всієї країни. (А це зобов'язувало його вдаватися до складної структури, що включала в себе різні жанрові утворення - газетну хроніку, інформацію, щоденник, наукову вставку тощо, наближала оповідання до повістєвої структури). Недарма ж І.Франко в листі до А.Чайковського від 8 березня 1896 р. з приводу "Олюньки" і "В чужім гнізді" писав: "Не мудрствуя лукаво, Ви снуєте нитку свого оповідання, як той добрий пішоход, веде читача по широкій країні, тут і там спинитесь, полюбуєтесь краєвидом, тут і там вискажете деяку рефлексію - і далі. У мене інша натура. Я мінітюарист і мікроскопіст, я привик знаходити цілий світ у краплі води..."¹.

Якщо для першого етапу творчості А.Чайковського характерним було новаторство змісту і основної ідеї (формування людини, її духовного світу розв'язувалося не аналітично, а засобами публіцистичних узагальнень, логікою прямого переконання), то другий етап (10-30-і рр. ХХ ст.) пов'язані зі спробами виявити душевні злами людини, розкриттям її внутрішнього світу, її психології. Найбільш, здавалося б, соціально-побутові твори А.Чайковського є побутовими лише за матеріалом; за способом

¹ Франко І. Збір. творів: У 50-ти тт.- К., 1986.- Т.50.- С.74.

відображення - вони соціально-психологічні новели. Така манера письма єднає письменника з В.Стефаником, Ольгою Кобилянською, М.Коцюбинським. Звідси брак довгих описів та трактатів у їх творах і та переможна хвиля ліризму, що розлита в них, їх несвідомий нахил до ритмічності й музикальності, як елементарних зворушень душі.

Ці прикмети в основі творів А.Чайковського “Не піддавайся біді”, “Коли раз серце кров'ю обкипить”, “Козацька помста”, “Не було виходу”, “За наживою”, “Віддячився” та ін.

Розділ завершують висновки.

В другому розділі - “Сюжетно-композиційна своєрідність малої прози Андрія Чайковського” - йдеться про сюжетно-композиційну майстерність письменника. Незважаючи на відносно невеликий життєвий матеріал, зосереджений в творах малої форми, письменник знаходив шляхи, щоб показати ціле людське життя, охарактеризувати цілу історичну епоху, - чи то козацьку, героїко-історичну, чи “неймовірно-покірну” - австрійсько-польську.

Одним з головних елементів композиції - сюжет в малій прозі А.Чайковського відзначається фактичною достовірністю: показана - бо неповторна козацька вольниця, тривала й жорстока боротьба січовиків за незалежність України, за безпеку свого народу, його гідність і свободу, з одного боку, а з другого - трагічне становище своїх земляків під кормогою Австро-Угорщини і польською шляхти та перші вияви їх непокори.

В переважній більшості творів А.Чайковського зовні нескладні сюжети розвиваються напружено, динамічно. Ситуації в них природні, типові. Письменник найчастіше в першому періоді творчості будував сюжет за зовнішніми подіями. Улюблений композиційний прийом А.Чайковського - представити свого героя, показати - хто є хто (“Із степеня на степень”, “Поєдинок”, “Моя

перша любов”), частіше детально відтворити обстановку, на фоні якої розпочнеться дія чи зіштовхнути героїв, примусити їх висловитися, а відтак розкрити причини конфліктів (“Аристократ”, “Козацька помста”, “Панич”), і винести їх на великий гурт. Цей прийом вимагав неабиякої майстерності у виписуванні багатолюдних сцен. Автор застосовує при цьому переважно засіб самохарактеристик, лише інколи вдається до послуг оповідача.

Манера оповіді, інтонації А.Чайковського - майстра малої прози - дещо стримані, навіть притишені. Та саме цим вони й підкупляють читача.

Немає в творах малої форми А.Чайковського незвичайних сюжетних ходів, сконструйованих вигравшних ситуацій. Головну увагу звернено в них, особливо в творах другого періоду творчості, на відтворенні “діалектики душі”, переживань героїв, на виявленні того “накипу”, що його залишила на психології й характерах людей тогочасна соціальна дійсність.

Вище вже йшлося про те, що в основі творів А.Чайковського лежать буденні події, інколи гострі, а то й зламні, трагічні моменти в житті окремого персонажа чи й цілої громади, конкретного села. Ряд образків побудовані на зовні комічних, а насправді гостро соціальних драматичних ситуаціях.

Як правило, експозиції творів малої прози А.Чайковського чіткі, інтригуючі, а часом докладні, як, принаймні, в оповіданні “Поєдинок”.

Наявні в малих творах А.Чайковського широкі передісторії персонажів. Інколи подає він затримані експозиції (як-от у оповіданні “Ольонька”), окремі твори розпочинає відразу з розвитку дії (“Добра рада”, “Аристократ”, “Дві зустрічі”, “В чужім гнізді”).

Сюжет будує переважно так, що зовнішні події переплітає із внутрішніми переживаннями, роздумами героїв. Розповідає про

них так, наче спостерігає їх збоку, а часом - із "середини", ніби знає, як і що відчуває його той чи інший персонаж.

Дія в оповіданнях А.Чайковського відбувається в обмежених хронологічних рамках - впродовж дня, місяця, року, але, незважаючи на такі лаконічні часові рамки, письменник зримо передає, чим і як жили люди в ті далекі часи.

Композиційно оповідання А.Чайковського можна поділити на діалогічні ("За сестрою", "За наживою", "Жаль ваги немає"), монологічні ("Посинок", "Боже, буди покровитель", "Серенада в навечер'є св(ятого) Войтіха", "Моя перша любов") і багатоголосні (полілогічні: "Не піддавайся біді!", "На уходах", "Одарка").

Багатоголосся - переплетіння реплік, безпосередньо не пов'язаних з певними персонажами, - передаючи в масових сценах гомін натовпу, відтворює настрій не окремої особи, а маси в цілому.

З метою заінтригувати, зацікавити читача А.Чайковський використовує різні прийоми зачинів, включення й передачі історій, легенд. Ряд творів малої форми він починає відразу з дії або користується іншими композиційними прийомами

Основним загальним принципом організації малих творів А.Чайковського у єдине ціле є зіставлення ("В чужому гнізді", "За наживою", "З ласки родини"), гостре зіткнення образів ("Посинок", "Рекрут", "За чужі гріхи"), а також своєрідна манера викладу - від третьої чи від першої особи. Автор надавав своїм героям повне право діяти, хоч його присутність відчутна у всьому: і в деталях, і в навколишній обстановці, і в змалюванні інтер'єру, пейзажів.

Герої А.Чайковського страждають, терплять наругу, але в їхніх діях і вчинках немає відчаю. Письменник бачив нестерпну біду, писав про неї, але водночас його твори були сповнені оптимізмом, вірою в світлу долю свого народу. Писав-бо він не для того, щоб викликати розгубленість і розпач, а щоб викресати гнів до зболілої

віками нужди, утвердити в душах людей прагнення до боротьби і впевненість у їх неодмінній перемозі.

В дисертації аналізуються сюжетні структури кожного з цих творів. Звертається увага на ті особливості сюжетної форми, які найбільш стійкі в творчості письменника.

Отже, композиція творів малої форми А.Чайковського характеризується компактністю, організованістю. Сюжет розвивається напружено, динамічно, має переважно фактичну достовірність, насичений гострими соціальними конфліктами.

Мистецтво композиції - це завжди й мистецтво ліплення характерів.

Третій розділ дисертації - “В пошуках засобів творення характеру. Мистецтво слова” присвячений пошукам А.Чайковського засобів творення характеру, а водночас все нових і нових можливостей, які б розширювали потенціал виразності слова, збільшували його місткість і тим самим дозволяли глибше, повніше розкрити внутрішній світ персонажів.

Створюючи характер, А.Чайковський користувався багатим арсеналом прийомів художньої типізації. Він показує своїх героїв через портрет, пейзаж, деталь, внутрішній монолог, діалог, репліки, авторські відступи тощо. Так, значну роль у змалюванні персонажів надає він портретним деталям. Не вдається до широких описів зовнішності, але образи його чітко індивідуалізовані. Кожна деталь у портретах позначена чуттєво забарвленим ставленням до персонажів. Портрети в творах письменника динамічні, активні, психологічно загострені, вони поглиблюють, удосконалюють показ “діалектики душі”. Вони переважно належать до трьох різновидностей: портрет штриховий - “паспортних” прикмет, психологічний портрет та портрет абстрагований, узагальнений.

В зв'язку з тим, що портрет відкриває читачеві шлях до розуміння внутрішнього світу персонажа, А.Чайковський надзвичайно уважно відбирає характерні деталі, які допомагають якнайбільшій виразності відображення зовнішності людини. Причому портрет персонажа не подається одразу в готовому вигляді: він створюється поступово з окремих, найбільш характерних рис, яких у А.Чайковського невичерпний запас.

В художній системі А.Чайковського часом виразовість переважає над зображальністю (це особливо помітно в його портретнім живопису: портретна характеристика часто замінюється описом вражень, які справляє той чи інший герой чи героїня на оточуючих їх людей). Своєрідність Чайковського - автора малої прози проявилась передусім у метафоричній образній передачі вражень.

Правдиво та яскраво змальовані й персонажі історичних творів А.Чайковського. Не могла не причарувати письменника романтика козаччини, сміливість і відвага запорожців. Вони різні характерами, але єдині в своїй ідейній переконаності й меті. При змальованні цих героїв письменник не шкодує барв художньої палітри, щедро використовує весь арсенал літературних засобів, аж до відвертих перебільшень. Не боїться позбавити їх навіть прикмет реальності й водночас домагається, що вони постають перед нами на весь свій велетенський зріст цілком живі, у плоті й крові, як конкретні носії народного гніву, його непримиренні месники.

Утримуючись на реалістичному ґрунті, А.Чайковський правдиво змальовує в історичних творах українське суспільство XVII ст., представляє його в усій складній і строкатій соціально-політичній структурі. Перед читачем у зримих образах постає місто, село, запорозьке козацтво, духовенство. Запорозьку Січ відтак сприймає читач як своєрідну антифеодальну організацію, суспільному й

політичному ладу якої були властиві найпередовіші тоді в Європі демократичні риси, де законом для кожного була “воля і вірність”, дисципліна і здатність вмерти за рідний край. Самопожертва, високий патріотичний обов'язок, мужність, сила, витривалість, а ще і філігранна військова виучка - ось риси, притаманні простому запорозькому козакові. Таку справжню, історично-достовірну життєву модель козака протиставляв А.Чайковський хворобливим наклепницьким шовіністичним вигадкам.

У творах малої форми А.Чайковського знайдемо ще один тип портрету - портрет узагальнений, цільний портрет чи селянської маси чи запорозької громади, як-от показ наслідків холери, повені, сільської школи, пехорону (“Олюнька”), “свята” біля церкви (“Віддячився”), татарського нападу на Спасівку (“За сестрою”) та ін.

Узагальнений портрет дає можливість уявити значну кількість персонажів у різномірних, переважно драматичних ситуаціях, у складних взаємозв'язках і стосунках. Його завдання - розкрити трагізм становища західноукраїнського люду, його зубожіння й соціальне розшарування, з одного боку, а з другого - показати силу його спротиву, віру в неодмінну перемогу в боротьбі за соціальне і національне визволення.

Створюючи колоритні, виразні фігури своїх героїв, А.Чайковський спирався передусім на народне уявлення про позитивного героя. Паралелі особливо відчутні, коли йде мова про душевну насиченість “людей від плуга” чи представників інтелігенції. Ось чому до багатьох із характерів, створених митцем, можна застосувати визначення “характер-притча” (такі, з моєї точки зору, характери героїв у оповіданнях “Краще смерть, як неволя”, “Хто винен”, “Жаль ваги не має”, “Поєдинок” та ін.).

В цьому розділі розглядаються і структурні особливості портретів, такі засоби творення характеру, як взаємохарактеристика персонажів, самохарактеристика, авторська характеристика, роль психологічної функції пейзажів тощо. Дається тут і докладний аналіз стилю та мови творів Чайковського, мала проза якого близька до драматургії. Вони нагадують невеличкі п'єси. В діалогах і монологів розгортається сюжет, а чіткі й лаконічні авторські відступи, пояснювальні епізоди часом уподібнюються ремаркам з драматичних творів. Малій прозі А. Чайковського властивий "схвильований" синтаксис, певна інтонація і ритм, психологізація пейзажів. Бачення світу в письменника завжди контрасне. Поєднання драматичного з ліричним та сатиричним, з легкою смішиною, а то й іронією, реалізму з романтизмом - такі характерні риси його стилю. Для почерку письменника притаманні й слова-символи, слова-натяки.

Був А. Чайковський хорошим знавцем розмовної мови, як одним із засобів характеристики персонажів. Більшість героїв творів малої форми розмовляють по-своєму, залежно від їх соціального становища, професії. В розмовній народній мові А. Чайковський вдало використовує місцеві говори, які, проте, не набирають домінуючого звучання, а виступають як додатковий колорит.

Не тільки діалогічні конструкції, а й описові форми в творах А. Чайковського мають свою специфіку. Це зокрема невласна пряма мова, яка характеризується тут різноманітним поєднанням особи автора і героя. Мав письменник тонкий слух до народного слова, вживав звичайнісіньку лексику і прості граматичні конструкції. Кожна введена ним особа говорить властивою їй мовою. Якщо в ранніх творах А. Чайковського його герої оперують незначною кількістю слів, почерпнутих переважно з їх вузької життєвої практики, то в пізніших - коло їх інтересів розширювалося, а

відтак зростала змістовно й політично їх лексика. На відміну від В. Стефаніка, М. Черемшини, Т. Бордуляка, А. Чайковський використовував діалектизми виключно в мові персонажів, якщо це мотивувалось необхідністю індивідуалізації образу.

Творча сміливість і оригінальність А. Чайковського відбивалася і в роботі над тропами. Тропи він будує переважно на прямих зв'язках між явищами і предметами, які охоплюють побут, працю, світогляд і мораль героїв. Свіжі епітети, порівняння, метафори. Широко вживає синекдоху, перифраз. Майстерно влітає в тканину творів різноманітні фольклорні засоби: прислів'я, приказки, фразеологізми, народні прикази, вірування, обряди. У деяких творах (зокрема в "Сидонці") використовує голосіння, замовляння.

Одна з особливостей стилю, художньої манери зрілого письменника А. Чайковського - мінімальне авторське втручання, авторська відстороненість: його герої і їх вчинки говорять самі за себе, без будь-яких авторських коментарів через різне сприйняття персонажів.

Важливе місце в стилевій системі малої прози А. Чайковського займають і монологи, діалоги, полілоги. Вони багаті інтонаційно, побудовані переважно економно. Інколи їх супроводжують лаконічні авторські репліки, які увиразнюють певну ситуацію чи допомагають чіткіше передати стан героя. Якщо в ранніх творах письменник часто користувався діалогами й полілогами, передаючи колективну розмову людей, то в другій половині своєї творчості обмежувався монологіями-роздумами ("Не для всіх весна зелені...", "Сільська честь", "Хто винен?.."), монологіями-спогадами ("Хто винен?..", "Краще смерть, як неволя", "Дві стрічки"), діалогізованими монологіями ("За віхоть сина", "Ні разу не вдарив"). Створює А. Чайковський і монологи-звертання, і монологи-усамітнення. Вдало використовує "характеристичні" ("За віхоть сина") і "сюжетно-

описові" діалоги, які мотивують і пояснюють певні події, ситуації ("Четверта заповідь").

Наведені спостереження ілюструються в дисертації конкретними прикладами з творів письменника.

Аналіз виражально-зображальних засобів творення характерів зробив можливим проникнути в складний і високопоетичний світ А.Чайковського, зрозуміти оригінальність його художнього почерку.

У висновках коротко узагальнюються результати дисертаційного дослідження. Підкреслюється думка, що в своїй творчій практиці А.Чайковський, як і його добратими по перу - В.Стефанік, Марко Черемшина, О.Маковей, Т.Бордуляк та ін., керувався поглядами, що мистецтво може бути справжнім лише тоді, коли воно правдиво відображає життя. Тому в більшості його творів знайшли зображення найважливіші процеси суспільного життя кінця XIX - поч. XX ст. Вони вражають багатством тем і проблем, різноманітністю людських характерів, видів, жанрів, нових образних засобів типізації найхарактерніших тоді життєвих явищ.

У розробці селянської теми, теми "ходачкової шляхти" А.Чайковський пішов значно далі у зіставленні зі своїми попередниками і ровесниками. Вивів цілу галерею типових образів гнобителів трудового люду, але й створив нові образи селянських протестантів, представників демократичної інтелігенції, відкрив цілу епоху героїчної історії українського народу.

Новаторство письменника - в подальшому розвитку реалістичного письма, вдосконаленні старих видів і жанрів малої прози, в специфіці відтворення внутрішнього світу, духовного стану людської особи. А відтак у майстерності композиції, сюжетобудування, виписуванні багатопрофільних типових образів. Розкриваючи психологію своїх героїв, відтворюючи їх почуття та переживання, А.Чайковський був особливо чутливим до слова,

вміло й оригінально, а до того ж вельми вимогливо добирав відповідні художні засоби. Він дав нашій національній літературі взірці такого напруженого сюжету і таких психологічних візій, що міцно і назавжди ввійшли у фонд її найзначніших надбань. Ми просто мусимо його ставляти з кращими національними творцями малої прози - В.Стефаником, М.Коцюбинським, Б.Лепким, М.Черемшиною, з кращими зарубіжними митцями. Недарма ж інтонації А.Чайковського відчутні в творчості багатьох українських письменників.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Мала проза Андрія Чайковського. Спостереження над майстерністю. - К., 1995. - С. 3-43.

2. Композиційна майстерність малої прози А.Чайковського // Інформаційний вісник Академії наук вищої школи України. Додаток.- 1995. - №7. - С. 19-29.

3. Андрій Чайковський - майстер малої прози // Інформаційний вісник Академії наук вищої школи України. Додаток.- 1996. - №10. - С. 8-16.

4. Особливості характеротворення в малій прозі А.Чайковського // Філологічні студії. Вип. 1. - Луцьк, 1996. - С. 14-18.

Сурьяк Н.В. Художественное мастерство малой прозы Андрея Чайковского.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 - украинская литература. Киевский государственный университет имени Тараса Шевченко. Киев, 1996.

Диссертация посвящена художественным особенностям малой прозы А.Чайковского. В работе исследуются тематика и проблематика, видовое и жанровое своеобразие, оригинальность композиции и сюжетосложения, создания характера, язык и стиль малой прозы талантливого писателя А.Чайковского.

Surjyak M.V. Artistic mastery of Andrey Tchajkovsky's short stories.

Dissertation for admitting the degree of candidate of philology (speciality 10.01.01 - Ukrainian Literature). Kyiv National University named after Taras Shevchenko.

Thesis deal with the artistic peculiarities of A.Tchajkovsky's short stories. In this dissertation the themes problems, form and genre peculiarities, originality of composition, plot, creation of characters, the language and style of A.Tchajkovsky's short stories are investigated.

Ключові слова: тематика, проблематика, видова і жанрова своєрідність, композиція, сюжетобудова, характер, мова та стиль.

Замовлення №031. Тир. 100 прим.
Підп. до друку 28.11.96. Ф.60х84, 1/16. Обсяг 1 друк.
Надруковано МП "Гроно ЛТД".

Доктор Н. Н. Хрущевский

Наименование

Диссертация на тему «История развития...»

Диссертация на тему «История развития...»

Доктор М. В. Артемьев

Диссертация на тему «История развития...»

Диссертация на тему «История развития...»

Диссертация на тему «История развития...»

Институт истории и этнологии РАН